

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 13

Underjordiska och troll.

Ändamålet med denna lista är att söka taga reda på de i orten gängse folkliga benämningarna för vissa av folktrons väsen. Benämningarna på de väsen, som tänkas bo under jorden - för att taga ett exempel - variera högst betydligt i olika delar av landet, och vi måste samla in pålitliga uppgifter om dessa variationer.

Men det är för oss ej nog att blott få upptecknat själva benämningarna. Vi måste också få veta vad man på orten åsyftar med varje särskild benämning. När man t.ex. talar om "underjordsfolket", vad för slags väsen förstår man då därmed. Då man säger, att "vittra bo unner sten", menar man då, att det är en enda vitterkvinna eller vitterkarl som bor där, eller menar man med det uttrycket, att det är flera? På samma sätt när man säger att man "råkat för" därför att man gått i vägen för vittra: menar man en särskild vitter eller tänker man att det är flera. Likadant också när man säger att man sett vittra - hur uttrycker man om det är en eller flera? Kan samma ord användas, eller har man andra former av ordet (en viter, en viterkäring, en vitergubb)?

En annan benämning som fordrar särskild uppmärksamhet är troll. Menar man med troll väsen som bo under jorden eller i bergen eller kan man använda denna benämning om vilka övernaturliga väsen som helst? Kanske finnas samtidigt båda användningarna? Särskilt i vissa delar av Sverige (Västergötland och angränsande landskap) synas "trollen" intaga en särställning, och i dessa trakter bör man därför ägna särskild uppmärksamhet åt denna benämning och de föreställningar som höra samman med den.

Alla benämningar böra komma med och anges så noggrant som möjligt, däremot bör man göra beskrivningarna mera kortfattade - dock inte så, att tydligheten blir lidande på det. - Såvida inte något annat säges i särskilda anvisningar i brev räcker det med att ange att en sägen finns. Skriv t.ex. "Sägnen om hur ladugården måste flyttas, därför att korna (eller hästarna) orenade på vättarnas bord, känna flera personer till här på trakten." - Har Ni förut lämnat in uppteckningar om dessa saker, så hänvisa till dem, men tänk ändå på att komplettera uppgifterna om benämningarna, så att dessa bli så fullständiga som möjligt.

1. Har man i Eder trakt trott - eller tror man fortfarande - på tillvaron av underjordiska väsen eller bergväsen? Trodde man att de bodde var som helst under jorden eller blott på vissa särskilt lämpliga platser (vilka)? Känner man till sägnen om hur ladugården byggdes över de underjordiskas boplats och därför måste flyttas? Ansågos särskilt berg, bergskrevor, stenar o.dyl. vara deras uppehållsplatser? Talade man om att de flyttade från den ena platsen till

den andra? På grund av människans ingripande? Kunde de bo även uppe på jordytan t.ex. fäbodlar e.dyl.? Känner man till några benämningar på sådana uppehållsplatser som t.ex. vitterbo, trollhide?

2. Har man tänkt sig att särskilt gamla gravhögar (fornminnen) eller stora stenar varit tillhåll för underjordiska väsen och hade man särskilda namn på dessa senare (högfolk, backfolk, backapysslingar, pysslingar etc.)? Känner man sägnen om huru gravhögen eller stenen höjde sig på guldpelare ibland (var julnatt)?

3. Hur föreställde man sig dessa underjordiska väsen (utseende och klädsel, storlek m.m.)? Fanns det både män, kvinnor och barn och levde de sitt liv på ungefär samma sätt som människorna? Voro de synliga eller osynliga, ehuru de under vissa omständigheter (vilka?) kunde uppenbara sig?

4. Trodde man, att de underjordiska ibland kunde uppenbara sig i gestalt av djur, vittergrodor etc. eller rent av voro djur, älvmyror, små randiga maskar (= vittror)? Kunde även vättar vara benämning på något slags djur (vilket?) eller menade man med vättar blott övernaturliga väsen?

5. Trodde man att dessa väsen i allmänhet voro fiäntligt stäm-
da mot människorna eller tvärtom? Hur uttrycktes detta (att de voro högallsamma etc.)? Känner man till berättelser om huru de och människorna bytte eller lånade saker emellan sig, om hur de varnade människorna vid fara etc? Trodde man att de på ett eller annat sätt, t.ex. genom färgen på sina kläder, utvisade kommande väderlek, särskilt förebådade oväder?

6. Trodde man att de hade kreatur (vilka?) och vad kallades dessa (trollfä, vitterker, vittergetter, trolltjur, vitteroxe, vitterhingst, smågubbko, björnarna äro vittornas grisar, älgen är deras storexe etc.)? Hade dessa djur särskilt då kreaturen, någon särskild färg och kunde de fångas av människorna?

7. Talade man om de underjordiskas flyttningar? Vad kallades flyttningarna (buförning, trollbuförning, vitterbuförning, vitterflyttning, de osynliga flytta, buffra etc.)?

8. Föreställde man sig att de underjordiska hade sina särskilda vägar när de flyttade? Benämningar härför (ontstreck, streck, trollstreck, vittervägar)?

9. Trodde man att det fanns övernaturliga hundar som antingen tillhöra trollen eller som också uppträda självständigt? Vad kallades dessa (trollhundar, rådandehundar, berghundar, vitterhundar)? Hörde man bara en hund åt gången eller var det flera? Fanns det något särskilt utmärkande för skallet vitterhunden skäller tre hack i taget? Såg man dem, eller hörde man dem endast?

10. Trodde man att de underjordiska tog människor och djur? Vad kallades detta (bergtagen, jordtagen, trolltagen, vittortagen)? Eller trodde man, att det var skogen, skogsrådet som tog, särskilt djur, (skogstagen, skoggömd, skogen håller dem)?

11. Ansågs det att de underjordiska orsakade sjukdomar och vad kallades dessa (vitterblåst, vitterbett, joräskott, älvsug,

älvblåst, älvorna)? Beskriv dessa sjukdomars utseende och de bote-medel man hade mot dessa (rökning med älvänäver, blåsning genom nässelstjälkar, genom smidesbälgen o.s.v.)! Talade man om, att man råkat för, eller något dylikt och vad avsågs med detta? Bote-medel? Vad menas med att vittra gör efterkast? - Vad känner man till om älvkvarnar, älvdanser, älvbloss, vättaljus?

12. Vad hade man att iakttaga för att skydda sig för de underjordiska och särskilt då för att ej ådraga sig de nyssnämnda sjukdomarna? Man skulle lägga ris över stubbarna efter nyss fällda träd för att hindra de underjordiska att komma upp genom dem. Man skulle ej slå ut hett vatten på marken åtminstone ej utan att be underjordiska akta sig.

13. Angiv naturföremål, redskap m.m., som sättas i samband med de underjordiska och trollen, t.ex. trollstenen, Vitersten, Viterberg, troll-lie, Loftsbu-hujet etc.! Angiv hur dessa föremål fått sina namn! Trollstenen har varit tillhåll för troll; vittra har bott vid eller under Vitterstenen; troll-lien är smidd av ett troll och skänkt till en bonde; Loftsbuhujet tillskrives trollkäringen o.s.v.).

14. Känner man till ordet trolliling, trollhurring, trollkäringil, väderkäring i betydelsen virvelvind? Vad trodde man om dessa? Finns det andra benämningar på den (väderiling, vädervind, vädervirvel m.fl.)?

15. Vad hade man för benämningar på dessa underjordiska väsen: troll (se inl.) trollpacka, trollkäring, trollgubbe (avsågs med detta ord även eller kanske uteslutande en trollande kvinna?) trollunge (menade man härmed framför allt bortbytingar?) bergrå, råand, bergtroll, bergfolk, bergkäring, landkäring, landa (se inl!), berggubbe, bergkung, bergduse, bergdöse, bergsmed (i detta sammanhang bör även undersökas huruvida benämningen dvärgar, verglar, ärvlar e.dyl. förekommer äkta och folkligt! Om ordet dvärg är en i senare tid inkommen benämning, så ange även detta!), backfolk, backapysslingar, pysslingar, underjordiska, underjordiskt, underbyggare, underbygge, de osynliga, småfolket, småkärnan, smågubbe, småruskan, de små under jorden, jordfolk, jordbyggare, jordrådare, vättar, vättrar, vättan, vittran, älvor?

16. Angiv de mera lokala benämningar, som kunna finnas t.ex. Solabergsgubben, Furukallskäringa, Koggabergskitta, Dörabergstrollet, Skinnaråsgullra?